

УДК 792(477)

О. О. Демідко

ФЕНОМЕН ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ТЕАТРУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ТЕАТРАЛЬНУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНИ

У науковій роботі визначено, що сучасне театральне мистецтво потребує нових форм і напрямів. Доведено, що документальний театр, відповідає викликам сьогодення. Проаналізовано як історію документального театру, так і його головні теоретичні засади. Обґрунтовано актуальність документальних вистав для українського суспільства. Виявлено основні особливості документальних вистав України, їхню тематику і спрямованість.

Встановлено, що у документальному театрі немає місця вимислу і інтерпретації, оскільки перед режисером стоїть завдання показати навколишній світ справжнім, спираючись лише на конкретні події і репліки їхніх очевидців. Цьому виду мистецтва властива політична і соціальна спрямованість. Запропоновано використання готових документальних вистав під час вивчення культурологічних дисциплін.

Ключові слова: документальний театр, театральна культура України, вербатім-вистави, експеримент, фестивалі, інтерактивність.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-22-45-51

Постановка проблеми. Сьогодні театральне мистецтво потребує нових форм і напрямів, які здатні говорити з глядачем на важливі і актуальні для нього теми. Розвиток театру завжди був невіддільний від розвитку суспільства і стану культури загалом. Найбільш яскравим експериментальним проектом в сучасному театральному мистецтві України став документальний театр, який якнайкраще відповідає вимогам як загальномистецьким, так і потребам глядачів ХХІ ст. Головна особливість документального театру – пряме апелювання до реальності, що кожного разу змінює звичне ставлення до театральної діяльності, адже відбувається пошук нової мови подання документального матеріалу. Якщо спочатку документальний театр сприймався як щось маргінальне, спрямоване на вузьке коло радикально налаштованої публіки, то зараз він все більше привертає увагу до себе своїми художніми можливостями, просторовим втіленням та актуальними проблемами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості документального театру, його історію і значення в сучасній театральній культурі України у своїх розвідках досліджували О. Апчел та Н. Гоманюк. Головні особливості, методи і основні завдання документального театру вивчали І. Болотян, Д. Зорич, М. Крупнік, К. Мамадназарбекова, М. Ясинська.

Мета статті – проаналізувати головні особливості та специфіку документального театру та дослідити значення його вистав для сучасної театральної культури України.

Виклад основного матеріалу. Документальний театр – це представлений на сцені текст, не призначений для сцени і не написаний драматургом (Мамадназарбекова, 2011). Вистави такого театру повністю складаються з реальних монологів або діалогів звичайних людей, які вимовляються акторами. Як явище культури та рефлексивне мистецтво він існує з 1920-х років. Вважається, що перший документальний спектакль «Незважаючи ні на що» поставив Ервін Піскатор 1925 р. у Німеччині. Це була фактично театральна адаптація партійних зборів під час революції, «перша постановка,

єдину текстуальну і сценічну основу якої складає документ». У 1929 році Е. Піскатор написав революційну статтю «Документальний театр». У ній автор уперше в історії виклав своє теоретичне бачення документального театру та документального мистецтва загалом. Він вважав документальний театр реакцією на традиційний театр (як вид розваг), який нерідко сприймали як елемент буржуазного суспільства. Цікаво, що в цей же час у Радянському Союзі існував робочий театр Синя блуза з його «театром-газетою» часів Громадянської війни. Отже, історія документального театру починається у 20-ті роки ХХ століття одночасно в СРСР та в Німеччині – країнах, що пережили найсильніші соціальні потрясіння, пов'язані з Першою світовою та її наслідками. Втім в СРСР лінія документалістики, навіть підпорядкованої цілям пропаганди, обривається разом із зникненням авангарду і майже не поновлюється до сучасних експериментів. Іншими важливими центрами документалістики в 60-ті роки стають Великобританія і США, де театр природно включається не тільки в нову (молодіжну, протестну) культуру, а й у боротьбу за відкрите громадянське суспільство. Суспільство, яке має право змусити владу «подати документи» (Мамадназарбекова, 2011).

Наприкінці 1990-х на початку 2000-х з'являється нова хвиля інтересу до документального театру через семінари фахівців театру Royal Court (Лондон), тоді ж відбулося знайомство з технологією Verbatim, технологією збору інтерв'ю, фіксації мовних, фізичних та смислових характеристик героя.

Пізніше в театральну практику проникають різні методи із сучасного мистецтва, такі як «реінєктмент» (відтворення у документальній подробиці реальних подій), делегований перформанс та робота з носіями історій та свідками (практики Rimini Protocol та свідкового театру) (Ясинская, 2017)

Документальний театр – це постійний пошук у полі мистецтва, етичного та естетичного, форми, соціального та політичного контекстів. У такому театрі все залежить від проєкту, конкретної роботи. Буває, звичайно, і режисерська ідея, на яку працює драматург, проте, в останні кілька років, драматург часто рівноправно працює з режисером, хореографом, композитором – це горизонтальні зв'язки, спілкування та обговорення ідей, співпраця з якої народжується вистава. До 50% тексту п'єси може змінюватися від показу до показу, зі сцени звучить реальна мова живих людей з усіма застереженнями, паузами, помилками та нецензурними лайками. У такому театрі часто використовуються й інші техніки. Наприклад, «глибоке інтерв'ю», коли актор від імені свого персонажа відповідає на запитання зали, театральні ігри та тренінги. Та й глядач часом виявляється залученим до вистави (Зорич Д. 2008).

В основі будь-якої документальної п'єси лежить справжній факт, який був зафіксований за допомогою протоколів, стенограм, інтерв'ю, а також у форматі автобіографічної прози. Драматург використовує в спектаклі справжні відомості, які звучать з вуст акторів або свідків описуваних подій. У документальному театрі немає місця вимислу і інтерпретації, оскільки перед режисером стоїть завдання показати навколишній світ справжнім, спираючись лише на конкретні події і репліки їхніх очевидців. Цьому виду мистецтва властива політична і соціальна спрямованість. Головними темами є війни, катастрофи, кризи, геноциди та інші глобальні потрясіння. На думку І. Болотяна, документальний театр позиціонує себе як контркультурне явище. Відповідно, він не може існувати поза протистоянням чи за межами боротьби (Болотян, с. 81).

Для документального театру характерні дискусії після завершення вистави, в ході яких глядачі й актори обмінюються особистими спостереженнями та враженнями від

побаченого на сцені. Подібна інтерактивність дозволяє абсолютно різним людям говорити один з одним і спільно осягати свою ідентичність (Крупник М. 2019).

Документальний театр сьогодні широко відомий у багатьох країнах світу, де він почав розвиватися ще з середини минулого століття. Зокрема, це Роял-Корт і Tricycle Theatre у Великобританії, шотландський театр «7:84», «Живий театр» в США, «Театр.doc» в Москві, театральна група Rimini Protokoll в Берліні та інші (Ясинская, 2017).

В Україні документальні драми за останні роки набули особливої актуальності. Якщо спочатку їх почали ставити в херсонському Центрі імені В. Мейєрхольда («Відьми», «Херсон – це...») і в київському «Театрі переселенця», то тепер їх можна побачити майже в усіх містах України. О. Апчел у своїй статті в 2011 році наголошувала, що Україні не вистачає людей, здатних віддавати свою енергію на загальномистецькі потреби, також відсутня виразна державна культурна політика, яка не підтримує фестивалі та грантові програми (Апчел, 2011, с. 220). Але наразі ситуація стала діаметрально протилежною. Саме завдяки фестивалям та грантам регіони України, які ще не створюють власні документальні вистави, змогли познайомитися з цим театральним жанром, завдяки якому вдається піднімати значущі та актуальні проблеми суспільства. Зокрема, у грудні 2012 р. в Києві відбувся I Міжнародний театральний фестиваль «Документ». Він був покликаний популяризувати документальний метод у сучасному театрі з метою розвитку його в Україні та налагодження міжнародних зв'язків у цій галузі для подальшої співпраці.

Протягом чотирьох днів можна було ознайомитись із найкращими актуальними зразками документальних проєктів. Було презентовано спадщину театральної групи з Німеччини «Rimini Protokoll», представлення законодавців сучасної театральної реальності Росії ТЕАТР.DOC, незалежного центру «Текст» Державного академічного театру російської драми ім. Лесі Українки. Режисери та драматурги згаданих колективів провели воркшопи та зустрічі, присвячені документальному методу в театральному мистецтві.

У 2018 році в Києві пройшов міжнародний фестиваль документального театру «Вибір»: три театри з трьох країн представили три вистави про Європу, демократію, популізм та суспільний договір.

Серед документальних театрів України одним з найбільш яскравих став «Театр переселенця», покликаний працювати зі складною соціальною групою – людьми, які втратили своє житло й пережили війну, «Театр Переселенця» прагне дати можливість бути почутими тим, хто щодня має доводити своє право на життя. Головним театральним засобом автори обирають саму реальність – як єдиний можливий спосіб її зображення.

Робота театру розпочалася навесні 2015 року з проєкту, «Де схід?», який вперше був презентований у Львові в рамках форуму «ДонКульт», а вже восени того ж року у «Театру переселенця» з'являється постійне приміщення. Найвідомішим на сьогодні став спектакль «Миколаївка». Це приклад документального театру, в якому діти розповідають про 4 дні війни, які вони бачили. Драматургічний матеріал до проєкту (як і до інших) принципово не записувався й не оброблявся у вигляд єдиної п'єси. Українська драматургиня і режисерка Наталя Ворожбит в одному зі своїх інтерв'ю розповідає: «Ми забороняємо записувати свої тексти навіть людям, які їх будуть розказувати на сцені, тому що вони знають суть на противагу актору, який повинен вивчити текст. Ми просто домовляємось: «Ти розповідаєш цей момент, цей момент і цей момент. А як розповідаєш – у цьому ти абсолютно вільний» (Головненко, 2016).

Ще одна з провідних вистав «Театру переселенця» – «Товар». Документальний проєкт Аліка Сардаряна – молодого хлопця без медичної освіти, який потрапляє на війну в якості санітара медичної роти. Його головний посил – розповісти про справжні смерті на війні, «не геройські, не під кіномузику і викрики «Слава Україні». Матеріалами для вистави стали спогади й історії про пережите самим автором — у вигляді монологів, його власних фото, аудіо- та відеозаписів. Вистава-соціальний акт наперекір усім законам сучасного театру мала позитивний фінал. Актор-свідок у фінальній сцені розказує про те, як солдат, потрапляючи у нелюдські умови, попри все старається залишитися людиною. Тут головним рушієм історії, яка складається з уламків спогадів Аліка Сардаряна, стають його рефлексії та відчуття необхідності ними ділитися.

Олексій Карачинський – психолог, який супроводжує створення усіх проєктів «Театру Переселенця» – наголошує на тому, що головне в театрі відбувається на репетиціях. Це процеси вивільнення травм і перетворення їх на сильний досвід. В першу чергу, такий театр необхідний його учасникам, а глядач розглядається ними як свідок, потрібний для справжнього проживання подій, про які йдеться: знов і знов, допоки процес психологічного «звільнення» не відбудеться. Задача організаторів за таких умов – у перетворенні вивільнених травм на позитивний досвід. Мета театру – вивчення людини й допомога їй (Головненко, 2016).

Ще одним яскравим документальним театром України є «Дикий театр». Створений у січні 2016 року з театральним критиком і продюсером Ярославом Кравченко. Проєкт позиціонує себе скоріш як продюсерський центр, в якому, ніби позаштатно, працюють режисери, актори, драматурги і піарники. За «декларацією», це осередок вільних театральних практиків, які готові йти на ризик і експериментувати, епатуючи публіку новими театральними формами і безапеляційними сучасними п'єсами. Дві вистави відомого режисера Максима Голенка «VІІ 2,0» (2014 року) та «Попи, менти, бабло, баби» (2015), користуючись відомими театральними прийомами, руйнують саме поняття звичного українського театру. Їхні персонажі живуть сьогодні, їхні проблеми відповідають сучасним, а відвертий треш-формат вистав стає сатирою на ситуацію в театральному житті усієї країни. В «Дикому театрі» не розважають публіку, а скоріше, проводять їй шокуючу терапію, показуючи справжні можливості звичних театральних інструментів (Головненко, 2016).

Цього року протягом серпня в Маріуполі проходив «IStage 2021 – п'ятиденний фестиваль-лабораторія ідей актуального театру». До міста приїжджали мешканці з різних сіл та селищ Північного Приазов'я, щоб побачити фестивалні вистави. Більшість з представлених вистав виявилися документальними. Зокрема, в рамках фестивалю маріупольці побачили наступні найбільш популярні українські документальні вистави: «Однокласники» театру «Вірино», «Клас» Київського академічного театру драми і комедії на Лівому березі Дніпра, «Нові шрами» Дикого театру та Незалежний театральний проєкт «Осінь на Плутоні». У представлених спектаклях піднімалися теми булінгу, шкільних проблем, війни, ставлення до старшого покоління і політичної ситуації в країні (Демідко, 2021).

Важливо, що після перегляду злободенних документальних вистав глядачі регіону відчули, наскільки важливі спектаклі такого напрямку. Після них зажди відбувається обговорення, а теми є зрозумілими і актуальними. Наразі у Маріуполі працює 3 професійних театри і більше 10 самодіяльних. Деякі з колективів після фестивалю-лабораторії ідей актуального театру почали працювати з новими театральними формами і, можливо, вже незабаром маріупольці зможуть побачити документальний спектакль вже свого театального колективу. Водночас декілька театральних гуртків

шкіл після перегляду вистави «Клас» вирішили поставити подібний спектакль і на своїх сценах, адже сьогодні тема булінгу залишається відкритою.

Н. Гоманюк у своєму дослідженні зазначив, що документальний театр представляє собою цікавий експериментальний напрям, який залучає український театр в світові театральні тренди, а глядача – в театральний процес за допомогою соціальних проєктів, в рамках яких вербатим-вистави часто і створюються (Гоманюк, 2012, с. 146).

На нашу думку, сьогодні підготовка документальних вистав може стати окремим творчим завданням для студентів-культурологів. Це можуть бути практичні заняття (лабораторії), де у спільній обробці, сортуванні документальної творчої роботи створюється сценарій (п'єса) майбутнього документального спектаклю. Потім під час репетиційних занять ця п'єса поступово перетворюється на виставу. Головною метою таких завдань є допомогти студентам розібратися у сучасній драматургії, головних методах документального театру та виявити зв'язок «нової драми» із традиціями класичної драми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, документальний театр набув популярності на рубежі ХХ–ХХІ століть. Сьогодні він знаходиться на межі мистецтва та соціальних проєктів. Завдяки таким виставам можна порушити актуальні теми та доторкнутися до найбільш чітких точок суспільства. В Україні документальний театр набуває все більшого розвитку і покликаний протиставити існуючому театру актуальний, часто не переслідує естетичних цілей як основних. На протигагу традиційному мистецтву, в документальних виставах творчим смислом стає пізнання соціальних проблем. Історії соціальній протиставляється історія особиста: сенс отримує не факт, а людська рефлексія на нього. Показ у такому сенсі виявляється не кінцевим продуктом, а лише способом відтворення реальних подій. Документальні вистави стають популярними серед різної публіки України, приваблюють професійну критику і авторитетних театрознавців, тому посідають важливе місце в сучасній театральній культурі України. Обрана тема потребує подальшого наукового пошуку та нових поглиблених досліджень.

Бібліографічний список

- Апчел О. А. 2011. Документальний театр у театральній культурі пострадянського простору, зокрема сучасної України. *Культура України*, 33, С. 213–222.
- Болотян І. М. 2008. Дос як способ ідентифікації. *Искусство кино*, 33, С. 81–84.
- Головненко А., 2016. Театр соціального дослідження і терапії. *Teatre/ Театральний портал*. URL: <http://teatre.com.ua/modern/atr-sotsialnogo-doslidzhennja-i-terapij/> (дата звернення: 18.11.2021).
- Гоманюк Н. А. 2012. Украинский вербатим-театр: опыт взаимодействия театрального искусства и социальных наук. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского*, Том 25 (64). №4, С. 141–147.
- Демідко О. 2021. Про документальні вистави фестивалю IStage 2021. *mrpl.city*. URL: <https://mrpl.city/blogs/view/pro-dokumentalni-vistavi-festivalyu-istage-2021> (дата звернення: 11.10.2021).
- Зорич Д. 2008. Что такое «спектакль в технике verbatim»? Перипетии документального театра. *Школа Жизни.ру* URL: <https://www.shkolazhizni.ru/culture/articles/13295/> (дата звернення: 25.11.2021).
- Крупник М. 2019. Документалистам о документальном театре (отправная точка). *Культурная навигация*. URL: <https://pervoe.ru/article/expert/dokumentalistam-o-dokumentalnom-teatre-otpravnaya-tochka/> (дата звернення: 07.11.2021).

- Мамаднзарбекова К. 2011. История факта. *Teatr*, 2. URL: <http://oteatre.info/istorija-fakta-istoki-i-vehi-dokumentalnogo-teatra/> (дата звернення: 07.11.2021).
- Ясинская М. 2017. Документальный театр: история, методы и цели. *Wisdom of Art*. 2017. URL: <http://wisdomofart.com.ua/dokumentalnyj-teatr-istoriya-metody-i-celi/> (дата звернення: 11.10.2021).

References

- Archel O. A. 2011. Dokumentalniy teatr u teatralnii kulturi postradianskoho prostoru, zokrema suchasnoi Ukrainy [Documentary theater in the theatrical culture of the post-Soviet space, in particular modern Ukraine]. *Culture of Ukraine*, 33, pp. 213–222 (in Ukrainian).
- Bolotyay I. M. 2008. Doc kak sposob identifikatsii [Doc as a way of identification]. *Film Art*, 33, pp. 81–84 (in Russian).
- Holovnenko A., 2016. Teatr sotsialnoho doslidzhennia i terapii [Theater of Social Research and Therapy.]. *Teatre / Teatralnyi portal*. URL: <http://teatre.com.ua/modern/teatr-sotsialnoho-doslidzhennja-i-terapii/> [Accessed 18 November 2021]. (in Ukrainian).
- Gomanyuk N. A. 2012. Ukrainskiy verbatim-teatr: opyt vzaimodeystviya teatralnogo iskusstva i sotsialnykh nauk [Ukrainian verbatim theater: experience of interaction between theatrical art and social sciences.]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I.Vernadskogo*, Tom 25 (64). №4, pp. 141–147 (in Russian).
- Demidko O. 2021. Pro dokumentalni vystavy festyvaliu IStage 2021 [About documentary performances of the IStage 2021 festival]. *mrpl.city*. – URL: <https://mrpl.city/blogs/view/pro-dokumentalni-vistavi-festyvalyu-istage-2021> [Accessed 11 October 2021]. (in Ukrainian).
- Zorich D. 2008. Chto takoe «spektakl v tekhnike verbatim»? Peripetii dokumentalnogo teatra [What is a verbatim performance? The ups and downs of documentary theater]. *Shkola Zhizni.ru* URL: <https://www.shkolazhizni.ru/culture/articles/13295/> [Accessed 25 November 2021]. (in Russian).
- Krupnik M. 2019. Dokumentalistam o dokumentalnom teatre (otpravnyaya tochka) [To documentaries about documentary theater (starting point)]. *Cultural navigation*. URL: <https://pervoe.ru/article/expert/dokumentalistam-o-dokumentalnom-teatre-otpravnyaya-tochka/> [Accessed 7 November 2021]. (in Russian).
- Mamadnazarbekova K. 2011. Istoriya fakta [History of fact.]. *Theatre*, 2. URL: <http://oteatre.info/istorija-fakta-istoki-i-vehi-dokumentalnogo-teatra/> [Accessed 7 November 2021]. (in Russian).
- Yasinskaya M. 2017. Dokumentalnyy teatr: istoriya, metody i tseli [Documentary theater: history, methods and goals]. *Wisdom of Art*. 2017. URL: <http://wisdomofart.com.ua/dokumentalnyj-teatr-istoriya-metody-i-celi/> [Accessed 11 October 2021]. (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 19.11. 2021.

O. Demidko

THE PHENOMENON OF DOCUMENTARY THEATER AND ITS INFLUENCE ON THE THEATER CULTURE OF UKRAINE

In scientific work it is determined that modern theatrical art needs new forms and directions. It is proved that documentary theater meets the challenges of today. Both the history of documentary theater and its main theoretical principles are analyzed. The

relevance of documentary performances for Ukrainian society is substantiated. The main features of documentary performances in Ukraine, their subject matter and orientation are revealed. The performances raised the topics of bullying, school problems, war, attitude to the older generation and the political situation in the country.

It is established that in the documentary theater there is no place for fiction and interpretation, because the director has a task to show the world around him real, based only on specific events and remarks of their eyewitnesses. Documentary theater is a constant search in the field of art, ethical and aesthetic, form, social and political contexts. In such a theater, everything depends on the project, the specific work. There is, of course, the director's idea that the playwright works for, but in the last few years, the playwright has often worked on an equal footing with the director, choreographer, and composer - horizontal connections, communication and discussion of ideas from which the play is born. This type of art is characterized by political and social orientation. Documentary theater is characterized by discussions after the performance, during which the audience and actors exchange personal observations and impressions of what they saw on stage. Such interactivity allows completely different people to talk to each other and jointly comprehend their identity.

The use of ready-made documentary performances during the study of culturological disciplines is offered.

It is concluded that documentary theater has gained popularity at the turn of XX-XXI centuries. Today it is on the border of art and social projects. Thanks to such performances, it is possible to raise topical issues and touch the most painful points of society.

Key words: *documentary theater, theatrical culture of Ukraine, verbatim performances, experiment, festivals, interactivity.*

УДК 930.85:351.85(71)

Д. Ю. Живоглядова

ПОШУКИ ЕФЕКТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ПІДТРИМКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ: КАНАДСЬКИЙ ДОСВІД «ПАНДЕМІЧНОГО ПЕРІОДУ»

Стаття присвячена дослідженню канадського досвіду підтримки національної культури у відповідь на виклики «пандемічного періоду», досвіду оптимізації ресурсів наявного культурного капіталу для створення системи самоорганізації канадського суспільства в сучасних реаліях. Аналізується формування канадською державою системи коротко- і довгострокових заходів підтримки сьогодення і сталого майбутнього різних секторів культури, культурних і мистецьких практик, установ, організацій, спільнот і окремих митців. Увага зосереджується на існуючій у Канаді моделі управління культурною сферою, організації взаємодії держави і культурних інституцій, яка в сучасних реаліях дозволяє гнучко і динамічно реагувати на змінність соціокультурної ситуації.

Ключові слова: *культурна політика, менеджмент в сфері культури, модель підтримки національної культури, культурний капітал, «пандемічний період», управління та організація сфери національної культури Канади.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-22-51-61